

6. Закон України «Про поводження з радіоактивними відходами» № 255/95 — ВР від 17.09.2008 // ВВР. — 2008. — № 52. — ст. 394 // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=255%2F95-%E2%F0>.

7. Об'єднана конвенція про безпеку поводження з відпрацьованим паливом та з радіоактивними відходами. (ратифікована ВРУ 20.04.2000) // http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_335.

Стаття надійшла до друку 20 червня 2011 року.

УДК 346.9

I. О. Віхрова, асистент кафедри правових дисциплін
Чернігівського національного педагогічного
університету імені Т.Г. Шевченка,
аспірантка Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана

ФУНКЦІЇ ТА СТРУКТУРА ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ У ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИНАХ У СФЕРІ ЛІКВІДАЦІЇ НАСЛІДКІВ АВАРІЇ НА ЧАЕС

Відшкодування збитків у господарських відносинах у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС характеризується як вид господарсько-правової відповідальності у цій сфері, виявляються його особливості, аналізуються функції та якісна структура.

Ключові слова: відшкодування збитків у господарських відносинах, реальні збитки, втрачена вигода, матеріальна компенсація моральної шкоди, сфера ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС.

Возмещение убытков в хозяйственных отношениях в сфере ликвидации последствий аварии на ЧАЭС характеризуется как вид хозяйственно-правовой ответственности в этой сфере, выявляются его особенности, анализируются функции и качественная структура.

Ключевые слова: возмещение убытков в хозяйственных отношениях, реальные убытки, упущенная выгода, материальная компенсация морального вреда, сфера ликвидации последствий аварии на ЧАЭС.

Damages in economic relations in the aftermath of the accident at Chernobyl is characterized as a kind of economic and legal responsibilities in this area found its features, functions and qualitative analysis of the structure.

Keywords: compensation in the economy, the real losses, lost profits, financial compensation for moral damage, the eradication of the consequences of the Chernobyl accident.

Внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС економіка України зазнала істотних збитків, які були завдані сільськогосподарським, промисловим, соціальним та природним об'єктам, зокрема лісовим масивам, водному господарству тощо. Усе це значною мірою гальмує економічний розвиток держави і ще впродовж багатьох років буде мати відчутний негативний вплив. Зважаючи на сказане виключного значення набуває господарська діяльність, спрямована на подолання негативних економічних наслідків Чорнобильської катастрофи, на обмеження впливу цієї аварії на радіаційний стан навколишнього середовища та розвиток продуктивних сил України. У цих умовах зростає значущість і актуальність питань правового регулювання господарської діяльності у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, у тому числі питань господарсько-правової відповідальності учасників вказаної діяльності. Теоретичне осмислення і вдосконалення різних аспектів такої відповідальності належить до числа важливих наукових і практичних завдань.

Проблеми правового регулювання відносин у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС у тому чи іншому аспекті вивчаються вітчизняною юридичною наукою ([1—3] та ін.). У спеціальних дослідженнях висвітлюються питання юридичної відповідальності у зазначеній сфері ([4] та ін.), у тому числі й окремі питання господарсько-правової відповідальності ([5] та ін.). У той же час, відшкодування збитків у господарських відносинах у названій сфері залишається поза увагою науковців.

Зважаючи на викладене, метою даної статті є теоретико-правова характеристика відшкодування збитків у господарських відносинах у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС як виду господарсько-правової відповідальності у цій сфері, виявлення його особливостей, аналіз функцій та якісної структури.

Відшкодування збитків у господарських відносинах у сфері, що досліджується, в цілому підпорядковується загальним правилам, встановленим главою 25 Господарського кодексу (далі — ГК) України. Учасник господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання або встановлені вимоги щодо здійснен-

ня господарської діяльності, повинен відшкодувати завдані цим збитки суб'єкту, права або законні інтереси якого порушено. При цьому, під збитками розуміються витрати, зроблені управленою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які ця сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною.

Відшкодування збитків є універсальним заходом відповідальності у господарських відносинах, що застосовується в силу закону у випадку будь-якого господарського правопорушення незалежно від того, чи є застереження про таке відшкодування у договорі. Відшкодування збитків застосовується не тільки у майново-господарських відносинах (по-горизонталі), а й в організаційно-господарських (по-вертикалі) [6, с. 327]. Універсальність цього заходу полягає також у тому, що розмір відшкодування збитків наперед, як правило, не встановлюється і залежить від фактичних обставин конкретної справи.

У відшкодуванні збитків у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС можуть бути виділені декілька напрямів (груп випадків) такого відшкодування, обумовлених особливостями господарських відносин у цій сфері, характером завданих збитків, юридичними підставами та способом їх відшкодування.

По-перше, це відшкодування збитків у договірних відносинах, завданих невиконанням чи неналежним виконанням договірних зобов'язань. Випадки відшкодування збитків у цих відносинах доцільно поділити на дві підгрупи. До першої підгрупи слід віднести відшкодування збитків, що виникли з договорів, які укладаються і виконуються безпосередньо у межах Чорнобильського виробничо-господарського комплексу. Предметом цих договорів є здійснення діяльності із зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС і перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему, із здійснення заходів по запобіганню винесенню радіонуклідів за межі зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення і радіоактивному забрудненню навколишнього середовища, по подоланню негативного екологічного впливу вказаних зон на суміжні території. Другу підгрупу складають випадки відшкодування збитків, що виникли у зв'язку з договорами, предметом яких є здійснення звичайної господарської діяльності з виробництва продукції, товарів, виконання робіт, надання послуг

переважно у зонах гарантованого (добровільного) відселення та посиленого радіоекологічного контролю, а також на інших територіях, якщо така діяльність тим або іншим чином спрямована на подолання наслідків аварії на ЧАЕС.

По-друге, відшкодування збитків у недоговірних відносинах, найбільш поширеними з яких є ті, що виникли із заподіяння шкоди, відшкодування збитків у недоговірних організаційно-господарських відносинах, а також інші подібні випадки. Аналогічно попередній групі відшкодування цих збитків також може бути представлено двома підгрупами: відшкодування збитків безпосередньо у межах Чорнобильського виробничо-господарського комплексу та відшкодування інших таких збитків.

І, по-третє, відшкодування збитків, що підпадають під ознаки ядерної шкоди, як вона визначена у законодавстві.

Відшкодування перших двох з названих груп збитків у господарських відносинах у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС (крім відшкодування ядерної шкоди, яке вважається доцільним розглядати окремо) характеризується як багатьма спільними ознаками, так і певними особливостями.

Відшкодування збитків у договірних і недоговірних господарських відносинах у названій сфері виступає тут як загальний і основний вид відповідальності. Це обумовлено тим, що суб'єкт-правопорушник зобов'язаний відшкодувати потерпілій стороні збитки, заподіяні будь-яким невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання, будь-яким порушенням встановлених правил здійснення у цій сфері господарської діяльності. Відшкодування збитків дозволяє найповніше реалізувати всі функції цього виду відповідальності, і насамперед компенсаційну (поновлювальну) та стимулюючу (превентивну, запобіжну).

Компенсаційна функція відшкодування збитків висувається на перший план, оскільки саме таке відшкодування спроможне забезпечити потерпілій стороні — учаснику господарських відносин у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС отримання від іншого учасника вказаних відносин — порушника відшкодування збитків в натурі або тієї грошової суми, на яку фактично був завдано збитків, поставити цю потерпілу сторону в таке становище, начебто укладене зобов'язання було виконане належним чином, або відповідним суб'єктом-правопорушником не було допущено порушення встановлених правил здійс-

нення господарської діяльності. Тобто відшкодування збитків тут виступає як спосіб відновлення майнового стану учасника господарських відносин за рахунок іншого суб'єкта-правопорушника [6, с. 327; 7, с. 220]. Це є однією з головних особливостей відшкодування збитків у порівнянні з іншими видами господарсько-правової відповідальності.

Стимулююча функція відшкодування збитків як виду господарсько-правової відповідальності, що характеризується, знаходить прояв у сфері економічних інтересів суб'єкта-правопорушника, спонукаючи його утримуватися від порушень договірних та інших господарських зобов'язань, від порушень встановлених правил здійснення господарської діяльності. Наявність цієї функції підтверджується даними практики, яка свідчить, що послідовне застосування до суб'єктів господарювання — правопорушників стягнення збитків дозволяє досягти істотного зменшення порушень як у договірних, так і в недоговірних господарських відносинах. Пред'явлення вимоги про збитки здійснює належний вплив на партнера потерпілого суб'єкта, оскільки точно визначає його міру відповідальності, примушує шукати шляхи покращення роботи [8, с. 262].

Компенсаційний характер відшкодування збитків у відносинах, що досліджуються, обумовлений законодавчо закріпленою якісною структурою збитків, які підлягають відшкодуванню. Згідно ст. 225 ГК України до складу таких збитків включаються: 1) реальні збитки, тобто вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства, та додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною; 2) втрачена вигода — неoderжаний прибуток, на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною; 3) матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

Стосовно першого з відзначених складових елементів збитків слід підкреслити, що він охоплює витрати, вже фактично понесені потерпілою стороною, і не включає ті, яких вона ще зазнає у зв'язку з даним порушенням у майбутньому. Цим, зокрема, відшкодування збитків у господарських відносинах від-

різняється від відшкодування збитків у цивільному праві, де згідно ст. 22 Цивільного кодексу України до складу реальних збитків включаються й ті додаткові витрати, яких повинна (може) зазнати потерпіла особа для поновлення свого цивільного права та повернення до первісного стану, що передував порушенню. Таке трактування реальних збитків у ГК України знайшло підтримку в теорії господарського права [7, с. 221]. Воно має витоком судову практику, яка протягом багатьох років йшла шляхом стягнення з порушника тільки тих витрат, які потерпіла сторона вже здійснила, а не тих, які вона повинна здійснити у майбутньому [9].

Реальні збитки в частині вартості втраченого, пошкодженого або знищеного майна відшкодовуються виходячи з балансової вартості такого майна за вирахуванням зносу. Додаткові витрати, понесені потерпілою стороною, можуть бути різноманітними. Ст. 225 ГК України передбачає, що ними є штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо. Це можуть бути також витрати на утримання та експлуатацію обладнання, додаткові витрати по заробітній платі, збільшення так званих умовно-постійних витрат на одиницю продукції, амортизаційні відрахування, витрати по усуненню недоліків в отриманій продукції, транспортно-заготівельні витрати й ін. Для розрахунку і доказу розміру понесених витрат використовуються дані бухгалтерського обліку та всі інші документи, у тому числі первинні, на яких ці дані ґрунтуються.

При визначенні розміру збитків, що підлягають відшкодуванню, враховуються ціни, які існували за місцем виконання зобов'язання на день задоволення боржником у добровільному порядку вимоги потерпілої сторони, а у разі якщо вимогу не задоволено у добровільному порядку, — на день подання до суду відповідного позову про стягнення збитків. Інші правила визначення цін можуть бути передбачені законом або договором. Виходячи з конкретних обставин справи, суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, беручи до уваги ціни на день винесення рішення суду.

Втрачена вигода (неодержаний прибуток), на відміну від реальних збитків, звичайно характеризується як майбутнє зменшення наявного майна потерпілої сторони, точніше не збільшення цього майна, яке могло би відбутися (майно могло би збільшити-

ся), якби не було допущено порушення іншим учасником господарських відносин, зокрема якби договірне зобов'язання було виконано ним належним чином.

У такій характеристиці викликає сумнів доволі поширена думка, що втрачена вигода є майбутніми збитками, які характеризують деформацію майнових інтересів у майбутньому на відміну від реального збитку. Річ у тому, що втрачена вигода, так само як і реальний збиток, виникає безпосередньо в результаті порушення, і абсолютно не має значення, коли за часом були понесені дані види збитків. Адже втрачена вигода може виникнути відразу після порушення договору, і, навпаки, реальний збиток може бути понесений через деякий час після такого порушення.

У сфері комерційного господарювання втрачена вигода (неодержаний прибуток) займає центральне місце, є найважливішим видом збитків, оскільки суб'єкти підприємництва здійснюють господарську діяльність маючи на меті саме одержання прибутку, для чого, зокрема, і вступають у договірні зобов'язання між собою. І коли один з контрагентів порушує зобов'язання, він у першу чергу позбавляє потерпілу сторону прибутку, а вже потім вимушує її провести додаткові витрати, пов'язані зі спробою його отримання. Важливо також враховувати, що збитки у вигляді втраченої вигоди утворюються у разі зменшення обсягів виробництва, реалізації або доходів від реалізації товарів. Якщо цього немає, можна вести мову лише про реальний збиток.

У сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС сказане переважною мірою стосується здійснення звичайної господарської (підприємницької) діяльності з виробництва продукції, товарів, виконання робіт, надання послуг, яка тим або тим чином спрямована на подолання вказаних наслідків (переважно у зонах гарантованого (добровільного) відселення та посиленого радіоекологічного контролю, а також на інших територіях).

Щодо господарської діяльності із зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему та іншої діяльності у межах Чорнобильського виробничо-господарського комплексу, то вона здійснюється переважно державними підприємствами на некомерційних засадах. Втрачена вигода для таких підприємств може мати вираз у формі неодержання планового прибутку і, відповідно, зменшення надходжень у спеціальні (цільові) фонди, які вони утворюють за рахунок прибутку відпо-

відно до ст. 75 ГК України (амортизаційний фонд, фонд розвитку виробництва, фонд споживання (оплати праці), резервний фонд та інші фонди, передбачені статутом підприємства).

Характеризуючи такий елемент збитків як втрачена вигода, доречно звернути увагу на деякі неузгодженості між окремими положеннями відповідних норм ГК України. Так, у ч. 2 ст. 224 ГК під збитками розуміються, зокрема, не одержані потерпілою стороною доходи, які вона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності іншою стороною. У той же час згідно абз. 4 ч. 1 ст. 225 ГК України до складу збитків, що підлягають відшкодуванню, включається неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який потерпіла сторона мала право розраховувати лише у разі належного виконання зобов'язання другою стороною, і не передбачаються випадки відшкодування втраченої вигоди, заподіяної недодержанням цією другою стороною правил здійснення господарської діяльності. Ця неузгодженість потребує усунення, як уявляється, шляхом внесення відповідних змін до абз. 4 ч. 1 ст. 225 ГК України, де необхідно передбачити можливість відшкодування неодержаного прибутку у випадку заподіяння шкоди недодержанням другою стороною встановлених правил здійснення господарської діяльності. З цією метою вказаний абзац доцільно доповнити словосполученням «або додержання нею правил здійснення господарської діяльності».

Крім того викликає запитання ще одна неузгодженість між згаданими нормами ГК України — між розумінням втраченої вигоди у визначені завданих збитків (не одержані доходи — ч. 2 ст. 224 ГК України) та її легальним трактуванням як відповідного елемента у складі збитків, що підлягають відшкодуванню (неодержаний прибуток — абз. 4 ч. 1 ст. 225 ГК України), тобто відсутність розмежування понять неодержаного прибутку і неодержаних доходів. Причому змішення цих понять інколи спостерігається також і в судовій практиці. Слід зауважити, що на відміну від доходу прибуток є різницею між доходом і проведеними необхідними витратами, що зазвичай включаються в собівартість продукції. Тому відшкодування неотриманого прибутку — це не те, що відшкодування неотриманого доходу, який охоплює не тільки прибуток, а й збережені або понесені витрати, а також інші витрати, що

включаються у собівартість продукції. В останньому випадку має місце необгрунтоване збагачення потерпілої сторони за рахунок порушення договору, що само по собі не можна вважати припустимим. Як уявляється, це також повинно бути відображене у названих статтях ГК України.

Стосовно матеріальної компенсації моральної шкоди у господарських відносинах у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС слід відзначити наступне.

Під немайновою шкодою, заподіяною суб'єктові господарювання у названій сфері, розуміються втрати немайнового характеру такого суб'єкта, що настали у зв'язку з приниженням його ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підрив довіри до його діяльності [10]. Згідно з абз. 5 ч. 1 ст. 225 ГК України ця шкода підлягає відшкодуванню у випадках, передбачених законом.

У якості прикладу можуть бути наведені, зокрема, повідомлення у засобах масової інформації, які мають наслідком приниження ділової репутації Державного спеціалізованого підприємства (далі — ДСП) ЧАЕС, зниження його престижу та підрив довіри до його діяльності [11]. У подібних випадках ДСП ЧАЕС відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 23, ст. 94, ч. 2 ст. 200 ЦК України та ст. 49 Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р., як уявляється, має підстави звернутися до суду з позовом про відшкодування моральної шкоди, надавши відповідні докази заподіяння такої шкоди.

Подібні підстави можуть виникнути у випадках посягання на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, інші об'єкти права інтелектуальної (промислової) власності суб'єктів господарювання у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС відповідно до законодавства про захист таких прав (Закони України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» в редакції від 1 червня 2000 р., «Про охорону прав на промислові зразки» від 15 грудня 1993 р., «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15 грудня 1993 р. та інші), у випадках розголошення комерційної таємниці вказаних суб'єктів відповідно до законодавства про захист економічної конкуренції (Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 7 червня 1996 р.).

У той же час, як зазначалося, немайна шкода у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС може бути завдана державним інтересам та інтересам територіальних громад (у господарсько-правовому аспекті — в особі відповідних учасників господарської діяльності державної або комунальної власності) у вигляді неодержаного ефекту соціально-демографічного чи іншого немайнового характеру, який має місце внаслідок допущеного невиконання чи неналежного виконання завдань у зазначеній сфері, передбачених відповідними державними, регіональними або іншими програмами. Але закони, які б відповідно до абз. 5 ч. 1 ст. 225 ГК України встановлювали обов'язок матеріальної компенсації моральної (немайнової) шкоди у подібних випадках, на нинішній час відсутні. Не передбачено таку компенсацію і законодавством про відшкодуванні ядерної шкоди — як вітчизняним (Закони України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 р., «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення» від 13 грудня 2001 р.), так і міжнародним (Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду від 21 травня 1963 р.). Тобто, для відшкодування такої шкоди немає юридичних підстав.

Оцінюючи в цілому функції та якісний склад збитків, що виникають і підлягають відшкодуванню у господарських відносинах у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, слід підкреслити, що послідовна реалізація цього виду відповідальності сприятиме зміцненню правового господарського порядку у зазначеній сфері і в кінцевому підсумку — оптимальному та ефективному подоланню негативних економічних наслідків аварії. Подальші дослідження у цьому напрямку, як уявляється, пов'язані з аналізом практичних аспектів реалізації зазначеної відповідальності.

Література

1. *Опришко В. Ф.* Система законодавства з питань подолання наслідків Чорнобильської катастрофи / В. Ф. Опришко // Правове регулювання економіки : зб. наук. праць. Випуск 10 / [відп. ред. В. Ф. Опришко]. — К.: КНЕУ ім. В. Гетьмана, 2010. — С. 3 — 17.
2. *Кочетков Ю. В.* Державний контроль у сфері захисту населення від наслідків аварії на ЧАЕС та надзвичайних ситуацій : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.2007 / Ю. В. Кочетков. — Ірпінь, 2007. — 20 с.

3. Величко А. Господарське використання радіаційно забруднених земель / А. Величко // Підприємництво, господарство і право. — 2010. — № 4. — С. 61—63.

4. Кожушко С. І. Дисциплінарна відповідальність за порушення екологічного законодавства в Чорнобильській зоні: теоретичний аспект / С. І. Кожушко // Правове регулювання економіки : зб. наук. праць. Випуск 10 / [відп. ред. В. Ф. Опришко]. — К.: КНЕУ ім. В. Гетьмана, 2010. — С. 247—257.

5. Кикоть О. О. Підстави настання господарсько-правової відповідальності господарюючих суб'єктів, які здійснюють діяльність на території, забрудненій унаслідок Чорнобильської катастрофи / О. О. Кикоть // Правове регулювання економіки : зб. наук. праць. Випуск 10 / [відп. ред. В. Ф. Опришко]. — К.: КНЕУ ім. В. Гетьмана, 2010. — С. 276—287.

6. Вінник О. М. Господарське право: курс лекцій / О. М. Вінник. — К.: Атіка, 2004. — 624 с.

7. Господарське право України : підруч. ; за ред. В. М. Гайворонського, В. П. Жушмана. — Х.: Право, 2005. — 384 с.

8. Мартемьянов В. С. Хозяйственное право : т. 1 Общие положения : курс лекций / В. С. Мартемьянов. — М.: БЕК, 1994. — 312 с.

9. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язань за договором поставки : Роз'яснення Вищого арбітражного суду України від 30 березня 1995 р. № 02-5/218 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/>.

10. Відшкодування моральної шкоди : Методичні рекомендації Міністерства юстиції України від 13 травня 2004 р. № 35-13/797 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/>.

11. Інформація прес-служби Чорнобильської АЕС від 10 лютого 2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.chnpp.gov.ua/>.

Стаття надійшла до друку 30 травня 2011 року.

УДК 346.57

В. Ф. Дутчак, аспірантка кафедри
правового регулювання економіки
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ТЕРИТОРІЇ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ

У статті проведено систематизований аналіз законодавства України щодо здійснення господарської діяльності на території Чорнобильської катастрофи. Здійснено періодизацію розвитку норматив-